

ЕТИОЛОГИЈА И ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У ТРАНЗИЦИОНИМ ДРУШТВИМА²

Сажетак: Не постоји јединствена, општеприхваћена дефиниција економског криминалитета. Разлог може бити честа промена његове садржине, односно кривичних дела које он обухвата. Заједно са развојем друштвеноекономских односа развијају се и нови облици наведене врсте криминалитета, па можда самим тим дефиниција не би ни требала, али ни могла, да буде универзална. Друштва у транзицији су се суочила са значајним променама како у области политичког уређења, тако и у области економије. Најочљивије последице транзиције и преласка на тржишну привреду биле су велика незапосленост и социјално раслојавање становништва. То се негативно одразило на друштвене вредности и морал, а самим тим и повећање криминалитета.

Циљ овог истраживања јесте указивање на узроке и појавне облике економског криминалитета у друштвима у транзицији. Полазимо од претпоставке да су благовремена припремљеност за значајне друштвене промене у смислу успостављања адекватне законске регулативе и постојање независних механизма и институција социјалне контроле од великог значаја за превенцију економског криминалитета. Применом анализе садржаја настојимо да укажемо на то да и земље у којима је већ одавно окончан процес политичке и економске транзиције такође могу да се суоче са проблемима који могу да допринесу да велики број извршилаца кривичних дела, која спадају у домен економског криминалитета, остане некажњен за своја дела, чиме се директно угрожава принцип владавине права.

Кључне речи: економски криминалитет, етиологија, феноменологија, транзиција

¹ j.kostic@iup.rs, ORCID [0000-0001-6032-3045](https://orcid.org/0000-0001-6032-3045).

² Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада Института за упоредно право који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години (евиденциони број: 451-03-66/2024-03/200049 од 5.2.2024).

УВОД

Економски криминалитет није једноставно дефинисати због, пре свега, друштвеног и временског контекста у којем се он јавља. Његова феноменологија, али и етиологија условљена је деловањем различитих чинилаца. Због тога у друштвима у транзицији та врста криминалитета носи специфична обележја.

Постоје различита схватања појма транзиције. Она није само економска већ може бити и политичка и социолошка категорија. Међутим, за потребе истраживања у овом раду ограничили смо се искључиво на земље бившег комунистичког блока које су крајем осамдесетих и деведесетих година биле у процесу преласка из планског у тржишни начин привређивања. Разлози за спровођење тог процеса били су недостаци система укључујући економски, политички и социјални аспект. Привреда није достизала адекватан ниво развијености, па је то довело до ерозије националне економије (Vukadin, 1999, str. 248–251). Међутим, треба имати у виду да је у релативно кратком периоду било неопходно задовољити све циљеве транзиције, као што су: промена институционалне структуре праћена променом положаја привредних субјеката и доминације тржишта и приватне својине, успостављање нове економске и социјалне улоге државе, као и нове економске политике и изградња новог правног система који ће бити подршка у реализацији осталих циљева (Vukadin, str. 253–255). Ипак, чини се да механизми за реализацију наведених циљева нису били адекватни, па су се због тога у транзиционим друштвима јавиле социјалне неједнакости и проблеми у контроли криминалитета. Експанзија економског негативно се одразила и на друге форме криминалитета, јер је сиромаштво условило кризу морала и друштвених вредности. Последице тога осећају се и данас у земљама у којима је окончан процес економске транзиције. Иако су неке земље бившег источног блока постале чланице Европске уније, у њима сузбијање економског криминалитета и борба против корупције могу да буду угрожени усвајањем неадекватних мера, које се могу негативно одразити на принцип владавине права. Због тога би требало проблеме земаља у процесу транзиције посматрати не кроз призму њиховог историјског, политичког или културног наслеђа већ искључиво кроз неспремност друштва да се суочи са новонасталим променама. Непостојање адекватних механизма финансијске контроле и одсуство реакције институција формалне социјалне контроле искористили су појединци ради незаконитог стицања материјалног богатства. Чини се да се транзиција трајно негативно одразила на промену вредносног система. Иако се много очекивало од преласка у капитализам, они који су дуго били суочени са његовим негативним странама указивали су на његове недостатке.

Према Вилему Бонгеру (Willem Bonger) управо је капитализам утицао на подстицање вршења економског криминалитета. Капиталистички предузетници су према његовом ставу испољавали увек егоизам, док је конкуренција доприносила да запослени због могућности останка без посла буду што је више могуће егоистични. Код становништва које је било сиромашно, јавила се криза морала, што је такође било од утицаја на вршење кривичних дела. Према његовом мишљењу улога економских услова у криминалитету је била претежна, па можда чак и одлучујућа. (Bonger, 1916, наведено према Ignjatović, 2009, str. 240 и 241). Међутим, са друге стране он је сматрао

да велики део економског криминалитета не би био присутан уколико би друштва била базирана на друштвеној својини над средствима за производњу, јер би то смањило неједнакости и грамзивост (Bonger, наведено према Ignjatović, str. 243). Ипак одржавање таквих друштвено својинских односа у посткомунистичким земљама није било могуће. Друштва чија се економија базирала на таквом виду својине и државном интервенционизму у области привреде, морала су да се прилагоде променама на глобалном нивоу како би њихове националне економије постале конкурентније развијеним привредама. Идеја о приватизацији као кључном елементу процеса транзиције проистиче из Вашингтонског консензуса из 1989. године, а који је садржао десет неолибералних економских смерница. У наредних двадесет година оне су примењене како у земљама Латинске Америке, тако и у европским земљама. Према принципима садржаним у Консензусу, државне границе и национални прописи су представљали препреку за циркулацију добара, услуга и капитала. Државе у транзицији су имале проблем са повећаним јавним дефицитом, па се то морало надоместити повећањем прихода. Једна од идеја је била да се путем приватизације друштвених (државних) предузећа смање трошкови који су одвајани од стране државе за привреду (субвенције), као и да држава добије средства од поступка приватизације за покривање државног дефицита. Међутим, тај процес је морао да буде транспарентан. Осим тога чини се да се прилично неспремно ушло у процес приватизације државних (друштвених) предузећа (Stojković, Nikolić Ristić, 2023, str. 191–197).

У првом делу рада бавимо се дефиницијом појма економског криминалитета, који није једноставно дефинисати, имајући у виду да је његов појам претпостављен његовом феноменологијом, која се мења у зависности од социјалних, економских и политичких прилика. Затим указујемо на сложеност појма транзиције и њених одлика како бисмо објаснили етиологију економског криминалитета, док у трећем делу рада анализом садржаја различитих докумената указујемо на феноменологију економског криминалитета и њену повезаност са осталим врстама криминалитета у друштвима у транзицији.

ПОЈАМ ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Не постоји универзална дефиниција економског криминалитета. Према неким ауторима, под њим се подразумевају сва кривична дела усмерена против економског система и његовог функционисања (Jovašević, 2006, str. 102).

Станко Пихлер наводи да је један од начина одређивања наведеног појма његово одређивање путем природе друштвених односа који он претпоставља. Према Пихлеру, у економским односима (производња, расподела, размена и потрошња) је оно у чему је извор и узрок проблематике економског криминалитета (Pihler, 1994, str. 196). Стога су и узроци, али и феноменологија економског криминалитета условљени друштвеним односима (Matijašević, Lakićević, 2022, str. 18–29). Велике промене у тим односима доносе са собом и специфичне изазове. Са њима су се суочиле земље у транзицији приликом преласка из планске у тржишну привреду. Као што социолози наводе, то је захтевало значајне промене, на које се у почетку углавном веома тешко

прилагођава. Некада није могуће да се благовремено на њих одговори на адекватан начин (Pečujlić, Milić, 1996, str. 22).

Узроке економског криминалитета би требало тражити у променама вредности како друштва, тако и појединаца, повећаном броју прописа, стварању компликованих процедура и недостацима адекватне контроле. Управо такве околности појединци користе како би остварили своје неформалне циљеве (Bock, 2013, str. 14).

Слободна економија је предуслов демократског развоја друштва. Међутим, прописи се морају томе прилагодити на адекватан начин, уз смањење могућности широких дискреционих овлашћења, постојање адекватног надзора и транспарентност институција (Ђурић, Јовашевић & Ракић, 2007, str. 92). Поступање супротно томе може да створи могућност за различите злоупотребе.

Штета коју проузрокује економски криминалитет нарушава кредибилитет правних лица и институција, доприноси банкроту и губитку радних места. Међутим, у развијенијим земљама последице такве врсте криминалитета је лакше редуковати, имајући у виду како ниво њиховог економског развоја, тако и могућност примене различитих механизма за њихову превенцију и ублажавање. У земљама које су у транзицији пак постоји слабост регулаторних оквира и самим тим могућности њиховог ублажавања. Уједињене нације изједначавају појам „економски“ и „финансијски криминал“ и под њим у ширем смислу подразумевају сваки ненасилни злочин који резултира финансијским губитком. Под њим се подразумевају различита кривична дела, као што су: превара, утаја пореза и прање новца. Међутим, и сама Организација Уједињених нација сматра да је веома тешко дефинисати појам „економског криминалитета“ јер се све више проширује број кривичних дела која се могу сматрати овом врстом криминалитета. Томе су допринели како нови друштвени односи, тако и развој технологије. Стога је све теже открити и доказати нове форме економског криминалитета. Међутим, све се више примећује на глобалном нивоу да економски криминалитет расте из године у годину (United Nation, Office on Drugs and Crime, *Economic and Financial Crimes: Challenges to Sustainable Development*, 2005).

Еуројуст дефинише појам економског криминалитета набрајајући кривична дела која он обухвата, као што су: превара, прање новца, корупција, криминал у вези са интелектуалном својином и чак еколошки криминал. Осим тога, наглашено је да је он често повезан са неким другим кривичним делима као што су: трговина дрогом, тероризам, трговина људима итд.³

Несумњиво је да је разумевање феноменологије економског криминалитета од значаја за његову превенцију и ублажавање последица. Међутим, она се прилагођава друштвеном окружењу и економској ситуацији. Управо је због тога тешко успоставити јединствену дефиницију наведене врсте криминалитета. Често се дешава да се организоване криминалне групе баве економским криминалитетом користећи легитимне пословне структуре за незаконите активности (Jakubiec & Kuliński, 2023, str. 57). Управо то се догодило земљама у транзицији које, чини се, нису имале могућности да се на адекватан начин прилагоде брзим друштвеноекономским променама.

³ See: European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, <https://www.eurojust.europa.eu/crime-types-and-cases/crime-types/economic-crimes>.

ПОЈАМ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЊЕНЕ ОДЛИКЕ

Појам транзиције се може посматрати кроз призму политикологије, економије и социологије. Она је веома сложен феномен и у себи обједињује све наведене аспекте. У политичком смислу она се посматра као прелазак из једнопартијског система у вишепартијски систем. Њен економски аспект подразумева прелазак од административно-планске економије ка либералном моделу слободног тржишта. За тај процес карактеристична је приватизација привредних субјеката. Са тим променама суочиле су се земље бившег социјалистичког система (Ковачевић, 2014, стр. 240).

Међутим, поједини аутори сматрају да се транзиција погрешно везује искључиво за посткомунистичке земље и прелазак на тржишни начин привређивања. Тај термин је према њима примењив на транзиционе процесе како у развијеним тржишним привредама, тако и у бившим социјалистичким земљама (Vukadin, стр. 246). Ипак, у овом раду ћемо се ограничити искључиво на бивше социјалистичке земље у које спада и Република Србија. Углавном је терминологија „земље у транзицији“ уобичајена управо за те земље и распад комунизма који је окончан деведесетих година двадесетог века. Тај процес се одвијао у источноевропским земљама, земљама бившег Совјетског Савеза и Балтичким земљама (Vukadin, стр. 248 и 249). У бившим комунистичким земљама процес транзиције подразумевао је и политичке и економске промене. Новим условима већина њих се није прилагодила ни брзо, ни без пратећих проблема.

Земље у транзицији, према неким ауторима, сусрећу се с проблемом због примене тезе о „дилеми истовремености“, која се огледа у фактичкој немогућности промене различитих подсистема друштва, иако потреба за њима постоји (Elster, 1990, стр. 310–313, наведено према: Ковачевић, стр. 240).

Треба нагласити да се приватизација, кључно обележје процеса транзиције, одвијала у сивој нормативној зони. У том периоду повећала се корупција, коришћење пословних веза ради незаконитог стицања добити, као и коришћење сумњивих трансакција (Ehrke, 2011, стр. 154, наведено према: Šuvaković, 2014, стр. 17–18).

Прелазак на тржишну привреду и продаја друштвених предузећа донели су са собом и повећање незапослености. То је имало негативне последице и на пензиони систем у виду смањења уплата, тј. доприноса. Након 1989. године смањило се број осигураника. Велики број предузећа, због недостатка финансијских средстава, није био у могућности да уплаћује доприносе својим запосленима (Perišić, 2009, стр. 18).

Током деведесетих година двадесетог века дошло је и до промене својинско-правних односа у сеоским подручјима. Тада су напуштана решења којима је ограничавана приватна својина над земљом. Према неким ауторима, то је с обзиром на изостанак других мера у вези с власништвом над земљом, допринело већој диференцијацији међу сеоским становништвом. Са једне стране, становници села који су имали више економских ресурса почели су да повећавају своје поседе и баве се тржишном производњом, а са друге стране ситна газдинства и стара сеоска домаћинства су се суочила са економским пропадањем. Поједини припадници политичке и економске елите куповали су велика имања по ниским ценама од старијих становника (Šljukić, 2004, стр. 276).

То је условило и миграције сеоског становништва у градове, па самим тим и повећање броја становника, али и повећање незапослености. Наравно, потребно је нагласити да економске промене нису биле испраћене применом одговарајућих правних механизма, па је то довело до негативних последица како по друштвени морал, тако и по националну економију.

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У ТРАНЗИЦИОНИМ ЗЕМЉАМА

Новац стечен вршењем незаконитих активности „прао“ се улагањем у банке Сједињених Америчких Држава и западних земаља из земаља у транзицији, тј. пост-комунистичких земаља (Petras, наведено према: Ćirić, 2018, str. 99). На тај начин се покривао и одржавао у равнотежи дефицит америчког буџета. Познато је да у off-shore зонама не постоје строги системи контроле богатства, односно порекла имовине, капитала и новца. Богати становници источноевропских земаља су схватили да новац (нарочито онај који је стечен незаконитим активностима) ипак треба скривати, па су га пребацивали у off-shore зоне. На тај начин скривало се порекло имовине и новца (Ćirić, str. 99). Међутим, посебан проблем је представљало улагање тог истог новца у куповину правних лица током периода приватизације. Тадашњи прописи нису предвиђали проверу порекла новца, па се претпоставља да је било могуће да део новца који је „изашао“ из земље, премештањем у „off shore“ зоне, буде „опран“ улагањем у куповину правних лица у поступцима приватизације. Закон о приватизацији у Републици Србији је усвојен 2001. године („Službeni glasnik RS“, br. 38/2001, 18/2003, 45/2005, 123/2007, 30/2010, 93/2012, 119/2012 и 51/2014), а још увек нису били успостављени адекватни институционални механизми за спречавање прања новца. То је један од показатеља да у процесу транзиције није постојала усаглашеност релевантне правне регулативе која би омогућила спровођење процеса приватизације на законит и транспарентан начин. Осим тога, није постојала подела надлежности над спровођењем и контролом поступка приватизације. За обе наведене активности била је овлашћена Агенција за приватизацију, што се показало у пракси као неадекватно решење уз постојање великог броја дискреционих овлашћења.

У самом поступку приватизације постојала је сарадња између руководства предузећа које се продаје и будућег инвеститора или купца. Наиме, постојао је договор у вези са обезвређивањем имовине предузећа путем нетачног приказивања књиговодственог стања и измене финансијских података од стране финансијске службе у предузећима која се продају. Осим тога, и бивша управа предузећа је имала користи у поступку продаје предузећа у смислу незаконитог присвајања материјалне и нематеријалне имовине правног лица (Novaković, Vukasović, 2014, str. 176, 177).

Посебан проблем представљала је чињеница да су се временом у привредама у транзицији развили нови облици економског криминалитета који су профитабилнији, привлачнији организованим криминалним групама и које је теже открити. Томе је допринела и нестабилност привреде (Tanjević, 2012, str. 12). У таквим околностима присутна је корупција, повезаност привреде и политике, односно оних који имају

економску и политичку моћ, па су највећи део економског криминалитета у периоду транзиције углавном вршили припадници друштвене елите (Танђевић, 2012, стр. 36). Управо су такве околности допринеле закључењу многих сумњивих тендера у процесу приватизације.⁴

У Републици Србији је било неопходно ускладити и националне прописе са европским стандардима у различитим областима, па је то додатно подстакло и брзо доношење прописа из различитих области, али без адекватних механизма за њихово спровођење. Аутори сматрају да су у то време прописи давали доста дискреционих права онима који су их примењивали. То је онемогућило деловање државних органа контроле, па је утицало на све веће присуство корупције (Бановић, Ђокић, 2007, стр. 79). Уз присуство осталих чинилаца, као што су политичка нестабилност и сиромаштво, јавила се криза морала и друштвених вредности, што је резултирало присуством тежње за већим и брзим стицањем материјалног статуса. Процес транзиције из социјализма у капитализам одвијао се веома брзо. Заиста су дезинтеграције како Совјетског Савеза, тако и Југославије биле праћене не само великим економским већ и социјалним променама. Радни статус више није био сигуран. Осим тога, била је присутна и криза институција, па се то негативно одразило на промене у обиму и структури криминалитета (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović & Kostić, 2012, стр. 345). Исто је наглашено и у Бекеровој економској анализи криминалитета, према којој ће се одређено лице одлучити да предузме незакониту активност уколико корисност премашује трошкове које би то лице могло да има од извршења кривичног дела (Becker, 1974, стр. 9). Осим тога, приликом одлучивања да ли да изврши или не изврши кривично дело, веома значајну улогу имају и процена вероватноће откривања дела, а самим тим и хапшење и доношења пресуде (Becker, стр. 36, 37). Дакле, према Бекеру, криминалитет представља рационалну економску активност, на коју се појединци одлучују након процене потенцијалне личне користи и трошкова (штете). Такви прорачуни су били присутни и током транзиције када су у већој мери били присутни пропадање морала и промене у перспективи друштвених вредности.

Када је у питању криминал у процесу приватизације, Бановић наводи да су државни функционери који су били у могућности у већој или мањој мери да утичу на процес промене власничких права над одређеном имовином избором привилегованих појединаца у том процесу могли да обезбеде себи или другима значајна финансијска средства (Banović, 2002, стр. 116). Непостојање адекватних механизма контроле, као и свеопшта ерозија друштвених вредности, утицали су додатно на предузимање наведених активности. Велико сиромаштво које је било присутно на почетку транзиције у посткомунистичким друштвима допринело је повећању мреже организованог криминала. Новонастале друштвене околности захтевале су прилагођавање друштва. Као пратећи облик организованог криминала повећана је стопа корупције. Због тога је законодавац током 2002. године прибегло изменама и допунама тадашњег Кривичног закона („Službeni glasnik RS“, број 10/2002). Оне су се огледале у прописивању нових кривичних дела у оквиру посебне групе – кривичних

⁴ Савет за борбу против корупције у свом Извештају указао је на сумњу у то да постоје неправилности у 24 спроведена поступка приватизације у Републици Србији. На кривичној истрази тих случајева и санкционисању евентуалних извршилаца инсистирала је и Европска комисија.

дела корупције. То су била следећа кривична дела: корупција у органима управе (члан 255а), корупција у јавним набавкама (члан 255в), корупција у поступку приватизације (члан 255г), корупција у правосуђу (члан 255д), корупција у здравству (члан 255е) и корупција у просвети (члан 255ж). Међутим, такав приступ није дао адекватне резултате у пракси, који су требали да се огледају у повећању броја оптужених лица за кривична дела корупције, па се доношењем Кривичног законика из 2005. године вратило на класичан начин регулисања опште корупције прописивањем два кривична дела – давање мита и примање мита (Кривични законик, „*Službeni glasnik RS*“, 85/2005-30; Ćirić, 2008, str. 102). Међутим, од нових инкриминација се ни касније није одустало, па је тако с циљем спречавања корупције у области привреде, изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године, прописано кривично дело злоупотреба положаја одговорног лица (*Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika*, „*Službeni glasnik RS*“, broj 121/12; Dragojlović, Grujić, 2018, str. 31).

Постоје различита мишљења када је у питању организовани криминал у земљама у транзицији, који се може сматрати последицом осиромашења коме је допринело вршење кривичних дела која се могу сврстати у економски криминал. Наиме, поједини аутори су сматрали да је организовани криминал у земљама у транзицији ипак дао допринос економском благостању организовањем производње потребних добара и услуга. Стога се сматра да нелегалне економске активности у каснијим фазама планског социјализма земаља у транзицији нису допринеле само губицима већ да су донеле и извесне добитке (Lotspeich, 1995, str. 555–589). Међутим, према нашем мишљењу, деловање организованих криминалних група оставило је велике последице по националну економију, али и перцепцију корупције како у очима грађана, тако и међународне заједнице.

Током периода транзиције бивше земље чланице Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (осим Словеније) суочиле су се са новим формама организованог криминалитета који је био повезан са процесом приватизације, као и финансијским и банкарским сектором (Filić, 2023, str. 138–148). Од појавних облика економског криминалитета били су веома присутни избегавање плаћања пореза, царинска превара, стечајна превара, превара везана за финансијске кредите, корупција и прање новца (Savet Evrope, CARPO regionalni projekat, *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*, 2006, str. 51).⁵ У периоду транзиције у земљама Југоисточне Европе забележен је и велики број фиктивних предузећа, регистрованих на основу лажних докумената. Она су се користила за избегавање плаћања пореза, па су након обављања привредне делатности доспећем пореза на наплату престајала да постоје, а један од начина избегавања плаћања пореза био је и вођење двоструког књиговодства. Истовремено је доминантан облик економског криминалитета било и кривично дело избегавање плаћања царине, које се вршило тако што је пријављивана

⁵ CARPO пројекат „Развој поузданих и функционалних система полицијског деловања, јачање борбе против главних криминалних активности и јачање полицијске сарадње“ је био пројекат техничке сарадње, који су заједнички финансирани Савет Европе и Европска унија у периоду 2004–2006. године. За реализацију пројекта био је задужен Савет Европе у сарадњи са Белгијом, Финском, Мађарском, Италијом, Словенијом, Шпанијом, Шведском и Међународном организацијом за миграције.

нижа вредност увезене робе (нпр. нафте и цигарета), па је роба продавана на домаћем „црном тржишту“. У Црној Гори је забележена умешаност организованих криминалних група у избегавање плаћања пореза и кријумчарење производа који подлежу плаћању акциза. Посебан проблем за већ довољно угрожен финансијски систем земаља у транзицији који је био у процесу реформисања представљале су преваре у банкарском сектору. Зајмови су додељивани уз нижу камату, а тај новац се позајмљивао по зеленашким каматама. Од банака су се добијали кредити на основу лажних докумената и користили за намене за које нису додељени. Томе је допринео недостатак адекватних правних и институционалних механизма. (Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi, 2006, str. 52, 53). Корупција је додатно подстакла деловање организованих криминалних група, а неадекватан одговор органа формалне социјалне контроле утицао је на повећање перцепције корупције од стране грађана. Тако је највећи проценат перцепције корупције био присутан у Републици Србији, док су грађани Босне и Херцеговине сматрали да ће се корупција значајно повећати у наредном периоду (Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi, 2006, str. 68). Слични резултати забележени су и током 2007. године (Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi, Savet Evrope, CARPO regionalni projekat, 2007).

У наредним годинама земље у транзицији требало је да се прилагоде новим условима које је диктирао прелазак на тржишну привреду. То је подразумевало успостављање владавине права и правне сигурности, што представља и један од значајних предуслова за привлачење иностраних инвестиција. Томе би требало да допринесе не само јасноћа и прецизност правних прописа већ и постојање адекватних институционалних механизма, пре свега независног и непристрасног суда. Постојање таквог правосуђа има значајну улогу и за сузбијање економског криминалитета и корупције, које су присутне у већој или мањој мери у сваком друштву. Опadaње нивоа владавине права, доприноси ограниченом приступу правди и угрожава једнакост грађана пред законом (Transparency International, Corruption Perception Index 2023, 2024, str. 9). Према извештају наведене организације за 2023. годину, парламент Северне Македоније је у великој мери угрозио принцип владавине права. У нетранспарентном поступку измењен је Кривични закон и смањене су затворске санкције, као и рок застарелости за кривично дело злоупотреба службеног положаја, што ће имати утицај на одбацивање око 200 кривичних пријава за случајеве корупције, од којих велики број укључује и бивше високе државне званичнике. Међутим, ерозија владавине права присутна је и у неким земљама које су прошле кроз процес транзиције, а које су сада чланице Европске уније. Пример за то је Пољска која је омогућила утицај владе на именовање и дисциплинску одговорност судија, па је Европска унија била принуђена да ограничи могућност коришћења њених фондова (Transparency International, Corruption Perception Index, str. 10). Иако је за неке земље, барем гледано са аспекта Европске уније, окончан процес транзиције, чини се да је принцип владавине права значајно угрожен у последње време. Током фебруара месеца 2024. године у Словачкој је измењен Кривични закон. Тим изменама снижене су прописане казне за одређена кривична дела (углавном из области економског криминала, укључујући корупцију и пореску превару). Осим тога, изменама су смањени рокови

застарелости (у просеку за половину) и проширена је могућност примене института условне осуде. То онемогућава кривично гоњење и санкционисање извршилаца економских кривичних дела, имајући у виду чињеницу да се за постојање тих дела сазна тек након завршетка поступка контроле од стране релевантних институција (нпр. пореске администрације). Она се спроводи за претходни период и често је потребно више времена за прикупљање релевантних доказа. До тренутка подношења кривичне пријаве надлежним органима врло је вероватно да ће у већини случајева наступити застарелост кривичног гоњења. Осим тога, најављено је и укидање Канцеларије специјалног тужиоца као специјализоване независне јединице Генералног јавног тужилаштва, која се бавила истрагом и гоњењем извршилаца кривичних дела корупције и организованог криминала. То је изазвало велико негодовање како стручне јавности, тако и грађана (*Transparency International Slovenko, The Approved Amendment to the Criminal Code Weakens the Rule of Law and the Right against Corruption*). Имајући у виду наведене проблеме у вези са угрожавањем принципа владавине права, могло би се основано поставити питање да ли су земље које би требало да су окончале процес транзиције и које су постале чланице Европске уније успеле у довољној мери да ојачају јавне институције и унапреде своје национално законодавство с циљем ефикасног сузбијања корупције и економског криминалитета. Њихова решења би требало да представљају смернице за земље које се још увек налазе у процесу транзиције и приступања Европској унији. Међутим, чини се да ће, уместо тога, нова законска решења у неким од њих представљати негативан пример за земље које су у процесу приступања Европској унији.

Последњих година Република Србија је назадовала у погледу индекса перцепције корупције. Током 2023. године била је далеко испод земаља које су се нашле међу првих пет позитивно оцењених (Данска, Финска, Нови Зеланд, Норвешка, Сингапур), док је у погледу земаља у региону једино била изнад Босне и Херцеговине. Индекс корупције у Србији забележен током наведене године је 36 и она се налази на 104. месту. Изнад Републике Србије је Црна Гора са индексом 46, Северна Македонија са индексом 42, док су далеко изнад ње некадашње чланице Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, које су сада чланице Европске уније – Словенија са индексом перцепције корупције 56 и Хрватска са индексом 50, што их сврстава у ред позитивно оцењених земаља (*Transparency International, CPI 2023*). У односу на 2022. годину индекс перцепције корупције за Србију је остао непромењен, док је 2021. Србија била на бољој позицији када је индекс износио 38 (*Transparency International, CPI 2022; CPI 2021*). Имајући у виду расположиве податке, чини се да је Србија током претходних година заузимала бољу позицију, па је тако индекс перцепције корупције током 2012. као и 2018. године износио 39 (*Transparency International, CPI 2012; CPI 2018*). Најбољи резултат Србија је имала 2013. и 2016. године када је индекс износио 42. Међутим, ни тада резултати нису били довољни за позитивну оцену, што указује на то да је у наредном периоду неопходно предузети додатне мере с циљем превенције корупције.⁶

⁶ Резултати се односе искључиво на јавни сектор, имајући у виду да организација *Transparency international* под њима искључиво подразумева перципирани ниво корупције у једној земљи у јавном сектору. На скали од 0 до 100, 0 подразумева високу корупцију, а 100 непостојање или веома ниску корупцију. Видети: <https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>.

ЗАКЉУЧАК

Транзиција је сложена појава коју одликују политички, економски и социолошки аспект. Бивше комунистичке земље су се суочавале са низом изазова у процесу успостављања слободног тржишта и напуштања концепта административно-планске економије. Велике економске промене које су дочекане неспремно, без усвајања адекватних прописа и успостављања или јачања интегритета и стручности у јавном и привредном сектору условиле су сиромаштво и социјално раслојавање. То је допринело кризи морала и пропадању друштвених вредности. Недостатак контроле и изостанак реакције надлежних институција погодиле су појединцима који су се водили принципом да им извршење кривичног дела доноси више користи него штете (јер је вероватноћа да ће њихово дело бити откривено и да ће им бити изречена кривична санкција, веома мала). Социјалне разлике су се повећале и у сеоским срединама. Градови су постајали све више насељени, а незапосленост се повећавала. У осиромашеном друштву повећавао се број организованих криминалних група, чије је деловање, као што се може видети из релевантних извештаја, било усмерено и на вршење кривичних дела из домена економског криминалитета. Због тога су у наредном периоду земље у транзицији требале да изграде адекватне правне и институционалне механизме који би били гарант владавине права уз постојање независног и непристрасног правосуђа. Међутим, последњих година се чини да су нека друштва, која су већ прошла кроз процес транзиције и која би требало да несметано функционишу у скоро свим социјалним сегментима уз поштовање европских вредности, у великој мери назадовала у погледу независности правосуђа и борбе против корупције и економског криминалитета. Такве околности само показују да економски криминалитет, односно недостатак капацитета за његово сузбијање, није одлика транзиционих друштава, већ је питање колективне и политичке свести присутне у једној земљи. Због тога се може закључити да економски криминалитет није условљен *a priori* историјским или културолошким наслеђем једне земље, већ искључиво постојањем адекватних прописа и контролних механизма, независног правосуђа, као и адекватног нивоа свести релевантних чинилаца на националном нивоу у погледу препознавања потребе да се благовремено и што ефикасније сузбију друштвено штетна понашања која се могу класификовати као наведена врста криминалитета. Имајући у виду да је индекс перцепције корупције у Републици Србији и даље веома висок, потребно је у наредном периоду предузети додатне мере с циљем њене превенције.

Jelena Ž. Kostić¹
Institute of Comparative Law
Belgrade (Serbia)

ETIOLOGY AND PHENOMENOLOGY OF ECONOMIC CRIMINALITY IN TRANSITIONAL SOCIETIES²

(Translation *In Extenso*)

Abstract: There is no generally accepted definition of economic criminality. The reason for this may be the frequent change of its content, i.e., of the criminal acts it includes. Together with the development of socio-economic relations, new forms of the mentioned type of criminality also develop, so perhaps the definition neither should nor could be universal. Transitional societies have faced significant changes both in the field of political organization and in the field of economy. The most noticeable consequences of transition and switching to market economy were high unemployment and social stratification of the population. This had a negative impact on social values and morality, and therefore led to an increase in criminality.

The aim of this research is to indicate the causes and forms of economic criminality in transitional societies. We start from the assumption that timely preparation for significant social changes, in terms of establishing adequate legal regulations and the existence of independent control mechanisms of certain economic processes, is of great importance for the prevention of economic crimes. By applying the content analysis, we try to show that even the countries in which the process of political and economic transition has long since ended can also face problems that potentially contribute to a large number of perpetrators of crimes that fall within the domain of economic criminality remaining unpunished, which directly threatens the principle of the rule of law.

Keywords: economic criminality, etiology, phenomenology, transition

¹ j.kostic@iup.rs, ORCID [0000-0001-6032-3045](https://orcid.org/0000-0001-6032-3045).

² The paper was written within the scientific and research work of the Institute of Comparative Law, financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, according to the Agreement on Realization and Financing of Scientific and Research Work of Scientific and Research Organizations in 2024 (reference number: 451-03-66/2024-03/200049 of 5 February 2024).

INTRODUCTION

Economic criminality is not easy to define, primarily because of the social and time contexts in which it appears. Its phenomenology, as well as etiology, is conditioned by action of different factors. That is why this type of criminality bears specific characteristics in transitional societies.

The concept of transition is understood in different ways. Transition is not only economic, but can also be a political and sociological category. However, for the purpose of the research, in this paper we have limited ourselves only to the countries of the former communist bloc, which were in the process of switching from the planned to the market method of doing business in the late 1980s and in the 1990s. The reasons for implementing this process were the system deficiencies, including economic, political and social aspects. Economy did not reach an adequate level of development, which led to the erosion of national economy (Vukadin, 1999, pp. 248–251). Nevertheless, it should be borne in mind that in a relatively short period it was necessary to fulfil all transition goals, such as the change of the national structure accompanied by the change in the position of business subjects and domination of the market and private ownership by establishing a new economic and social role of the state, as well as new economic politics and the construction of the new legal system as a future support in the realization of other goals (Vukadin, pp. 253–255). However, it seems that the mechanisms for the realization of the above-listed goals were not adequate, and that is why social inequalities and problems in the control of criminality emerged in transitional societies. The expansion of economic crimes had a negative effect on other forms of criminality because poverty caused the crisis of morality and social values. The consequences of this can still be felt nowadays in the countries which completed the process of economic transition. Although some countries of the former Eastern bloc have become members of the European Union, the suppression of economic criminality and anti-corruption combat can be threatened in them because of the adoption of inadequate measures which can negatively affect the principle of the rule of law. That is why the problems of the countries in the transition process should not be observed through the prism of their historical, political or cultural heritage, but solely through the society's unwillingness to face the newly-emerging changes. The non-existence of adequate mechanisms of financial control and the absence of the response of formal social control institutions have been used by individuals for the purpose of illegal material gain. It seems that transition has had a permanently negative effect on the change in the value system. Although there was much to be expected from transition to capitalism, those who were long faced with its negative sides pointed to its deficiencies.

According to Willem Bonger, it is exactly capitalism that actually encouraged perpetrating economic crimes. In his opinion, capitalist entrepreneurs have always shown egoism, while competition contributed to employees becoming as egoistic as possible because of the potential loss of employment. Among poor population, a crisis of morality emerged, which also led to the perpetration of criminal offences. According to Bonger, the role of economic conditions in criminality was predominant and perhaps even decisive (Bonger, 1916, cited according to: Ignjatović, 2009, pp. 240–241). On the other hand, however, he believed that large part of economic criminality would not be present if societies were based on social ownership over the means of production because it would reduce inequalities and

greediness (Bonger, cited according to Ignjatović, p. 243). Nevertheless, the maintenance of such social-ownership relations in post-communist countries was not possible. Those societies with economy based on this type of ownership and government interventionism in the field of economy had to adjust to the changes at the global level in order to make their national economies more competitive towards developed economies. The idea of privatization as a key element of the transition process derives from the 1989 Washington Consensus, which contained ten neoliberal economic guidelines. In the next twenty years, they were applied both in Latin American and in European countries. According to the principles contained in the Consensus, state borders and national regulations were an obstacle in the circulation of goods, services and capital. Transitional countries had problems with an increased public deficit which had to be compensated by increasing income. One of the ideas was to use the privatization of the state (government-owned) companies to reduce the costs put aside by the state for economy (subsidies), as well as to enable the state to obtain the funds from the privatization process for covering the state deficit. However, this process had to be transparent. Moreover, it seems that the process of privatization of the state (government-owned) companies was initiated without necessary preparation (Stojković, Nikolić Ristić, 2023, pp. 191–197).

In the first part of the paper, we deal with the definition of the concept of economic criminality, which is not easily defined having in mind that its concept is presupposed by its phenomenology, which changes depending on social, economic and political circumstances. Then we point to the complexity of the concept of transition and its characteristics in order to explain etiology of economic criminality, while in the third part of the paper we analyze the content of various documents to point to the phenomenology of economic criminality and its relation to other types of criminality in transitional societies.

THE CONCEPT OF ECONOMIC CRIMINALITY

There is no generally accepted definition of economic criminality. According to some authors, this implies all criminal acts directed against the economic system and its functioning (Jovašević, 2006, p. 102).

Stanko Pihler asserts that one of the manners of defining this concept is its determination by the nature of social relations presupposed by it. According to Pihler, it is in economic relations (production, allocation, exchange and consumption) is where the source and cause of the issue of economic criminality lies (Pihler, 1994, p. 196). That is why both the causes and phenomenology of economic criminality are conditioned by social relations (Matijašević, Lakićević, 2022, pp. 18–29). Large changes in these relations also bring along specific challenges. Transitional countries faced such changes when switching from planned economy to market economy. According to sociologists, it required significant changes and in the beginning adjustment to them was rather difficult. Sometimes it is impossible to respond to them in a timely and adequate manner (Pečujlić, Milić, 1996, p. 22).

The causes of economic criminality should be searched for in the changes in the values both of society and of individuals, an increased number of regulations, the creation of complicated procedures and the absence of adequate control. These are exactly the circumstances used by individuals to fulfil their informal goals (Bock, 2013, p. 14).

Free economy is a prerequisite for the democratic development of society. However, regulations must be adjusted to it adequately, with the reduced possibility of broad discretionary authorities, the existence of adequate control and transparency of institutions (Đurić, Jovašević & Rakić, 2007, p. 92). Acting in a contrary manner can create the possibility of various abuses.

The harm caused by economic criminality disturbs the credibility of legal entities and institutions, and leads to bankruptcy and the loss of workplaces. However, the consequences of this type of criminality are easier to reduce in developed countries, having in mind both the level of their economic development and the possibility of applying different mechanisms for their prevention and alleviation. Nevertheless, in transitional countries there is a weakness of regulatory frameworks and thus of the possibility of their alleviation. The United Nations consider the concepts of “economic crimes” and “financial crimes” equal and, in broader terms, placing into this category every non-violent crime that results in financial loss. This concept implies various criminal offences such as fraud, tax evasion and money laundering. However, the United Nations Organization itself thinks that it is rather difficult to define the concept of “economic criminality” because there is an increasing number of criminal offences which may be considered this type of criminality. This has also been contributed to by new social relations and technological development. That is why it is increasingly harder to detect and prove new forms of economic criminality. However, there is an increasing year-to-year degree of economic criminality observed at the global level (United Nation, Office on Drugs and Crime, *Economic and Financial Crimes: Challenges to Sustainable Development*, 2005).

Eurojust defines the concept of economic criminality by listing criminal offences it includes, such as fraud, money laundering, corruption, crime related to intellectual property, and even environmental crime. In addition, it was emphasized that economic criminality was often related to some other criminal offences, such as drug trafficking, terrorism, human trafficking etc.³

Understanding the phenomenology of economic criminality is no doubt important for its prevention and alleviation of its consequences. However, it is adjusted to the social environment and economic situation. That is exactly why it is difficult to establish a uniform definition of this type of criminality. It frequently happens that organized criminal groups are involved in economic criminality by using legitimate business structures for illegal activities (Jakubiec & Kuliński, 2023, p. 57). That is exactly what occurred in the transitional countries which apparently had no possibilities to adjust adequately to rapid socio-economic changes.

THE CONCEPT OF TRANSITION AND ITS CHARACTERISTICS

The concept of transition can be seen through the prism of political science, economics and sociology. It is a very complex phenomenon unifying all the above-listed aspects in

³ See: European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, <https://www.eurojust.europa.eu/crime-types-and-cases/crime-types/economic-crimes>.

itself. In political terms, it is seen as switching from a single-party system to a multiparty system. Its economic aspect implies switching from administrative-planned economy towards the liberal model of the free market. What characterizes this process is the privatization of business subjects. These changes were faced by the former socialist-regime countries (Kovačević, 2014, p. 240).

However, certain authors think that transition is wrongly related solely to post-communist countries and changing to the market method of doing business. According to them, this term is applicable to transition processes both in developed market economies and in former socialist countries (Vukadin, p. 246). Nevertheless, in this paper we will limit ourselves solely to former socialist countries, including the Republic of Serbia. The term “transitional countries” is common for these countries and the collapse of communism which occurred in the 1990s. This process took place in East European countries, the former Soviet Union republics and in the Baltic countries (Vukadin, pp. 248–249). In the former communist countries, the transition process implied both political and economic changes. Most of these countries did not adjust to the new conditions either rapidly or without accompanying problems.

According to some authors, the transition countries encounter the problem because of the application of the thesis of the “dilemma of simultaneity”, which is reflected in the factual inability to change different subsystems of society, despite the existing need for them (Elster, 1990, pp. 310–313, cited according to: Kovačević, p. 240).

It should be emphasized that privatization as the key feature of the transition process proceeded in the grey normative zone. In that period, there was an increase in corruption, the use of business connections for the purpose of illegal gain, as well as the use of suspicious transactions (Ehrke, 2011, p. 154, cited according to: Šuvaković, 2014, pp. 17–18).

Switching to market economy and the sale of state companies brought along an increase in unemployment. It negatively affected the pension system in the form of reduced payments and/or contributions. After 1989, there was a decrease in the number of the insurance users. Due to the lack of funds, many companies were unable to pay the contributions to their employees (Perišić, 2009, p. 18).

The 1990s also witnessed the change in the ownership-legal relations in rural regions. In that period, the decisions restricting private ownership over the land were abandoned. According to some authors, taking into account the absence of other measures concerning land ownership, contributed to larger differentiation among rural population. On the one hand, those rural inhabitants with more economic resources began expanding their estates and being involved in market production while, on the other hand, small estates and old rural households faced economic deterioration. Some members of the political and economic elite purchased large states at low prices from elderly inhabitants (Šljukić, 2004, p. 276).

It also caused migration of rural population to cities and, thus, an increasing number of inhabitants, as well as growing unemployment. Naturally, it is necessary to note that economic changes were not accompanied by the application of adequate legal mechanisms, and it led to negative consequences both on social morality and on national economy.

PHENOMENOLOGY OF ECONOMIC CRIMINALITY IN TRANSITIONING COUNTRIES

The money obtained by the perpetration of illegal activities was laundered by investments in the banks of the USA and the West from the transitional, or communist countries (Petras, cited according to: Ćirić, 2018, p. 99). In this way, the US budget deficit was covered and kept in balance. Off-shore zones are known to have no strict systems of controlling wealth, or the origin of property, capital and money. Rich inhabitants of East European countries realized that money (particularly money gained by illegal activities⁹ should be hidden after all, and they transferred it to these off-shore zones. This is how the origin of property and money was hidden (Ćirić, p. 99). However, a particular problem was posed by the investment of the same money in the purchase of legal entities during the privatization process. The applicable regulations did not stipulate any examination of the money origin, so supposedly it was possible to launder part of the money which “left” the country through its transfer to off-shore zones by investing it in the purchase of legal entities in privatization procedures. The Law on Privatization in the Republic of Serbia was adopted in 2001 (“Official Gazette of the RS”, No. 38/2001, 18/2003, 45/2005, 123/2007, 30/2010, 93/2012, 119/2012 and 51/2014), while no adequate institutional mechanisms for preventing money laundering were established. It is one of the indicators that in the transition process there was no alignment of the relevant legal regulations which would ensure the implementation of the privatization process in a legal and transparent manner. Moreover, there was no division of authority over the implementation and control of the privatization procedure. The Privatization Agency was in charge of both these activities, which proved as an inadequate solution in practice, accompanied by a large number of discretionary authorities.

In the privatization procedure itself, there was a cooperation between the management of the company on sale and the future investor or purchaser. In fact, there was an agreement concerning the devaluation of the company’s property through inaccurate presentation of the accounting balance and the modification of the financial data by the financial departments in the companies on sale. Moreover, the former management of the company benefited in the process of selling the company in terms of illegal appropriation of tangible and intangible property of the legal entity (Novaković, Vukasović, 2014, pp. 176–177).

A special problem was posed by the fact that with time, in transitional economies, new forms of economic criminality developed, which are more profitable and more appealing to organized crime groups and also more difficult to detect. This was also contributed to by the instability of economy (Tanjević, 2012, p. 12). These circumstances are marked by the presence of corruption, connection between economy and politics, i.e., between those with economic and political power, and the largest number of economic crimes in the transition period were mostly perpetrated by members of the social elite (Tanjević, 2012, p. 36). These circumstances were exactly what contributed to the conclusion of many suspicious tenders in the privatization process.⁴

⁴ In its Report, the Anti-Corruption Council expresses its suspicion about the irregularities existing in 24 privatization processes implemented in the Republic of Serbia. The European Commission also insisted on the criminal investigation of those cases and on the sanctioning of potential perpetrators.

In the Republic of Serbia, it was necessary to align national regulations with the European standards in different domains, and that additionally encouraged fast adoption of regulations in different areas, but without adequate mechanisms for their implementation. The authors think that at that time the regulations gave many discretionary rights to those who applied them. It prevented the action of the state's control bodies and led to an increasing presence of corruption (Banović, Đokić, 2007, p. 79). Along with other factors, such as political instability and poverty, the crisis of morality and social values also emerged, which resulted in the presence of the aspiration for larger and faster gaining of the material status. The process of transition from socialism to capitalism proceeded quite rapidly. The disintegration of both the Soviet Union and of Yugoslavia was accompanied not only by huge economic, but also social changes. The employment status was no longer certain. Moreover, there was also a crisis of institutions, which negatively affected the changes in the scope and structure of criminality (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović & Kostić, 2012, p. 345). The same is emphasized in Becker's economic analysis of criminality, according to which a person will decide to be involved in an illegal activity if its gains exceed the costs potentially borne by that person in the event of perpetrating a criminal offence (Becker, 1974, p. 9). Moreover, in the person's decision-making about whether to perpetrate a criminal offence or not, an important role is also played by the assessment of the probability of the detection of the act, and thus of the person being arrested and sentenced (Becker, pp. 36–37). Therefore, according to Becker, criminality is a rational economic activity which is chosen by individuals after the assessment of potential personal gain and costs (damage). These calculations were also present during transition, with the larger presence of the degradation of morality and of the changes in the perspective of social values.

As for criminality in the privatization process, Banović states that state officials who were able to affect, to a smaller or larger extent, the process of the change in ownership rights over certain property by appointing privileged individuals in that process, could make substantial financial gains for themselves and others (Banović, 2002, p. 116). The absence of adequate control mechanisms, as well as the general erosion of social values, additionally led to undertaking of the above-listed activities. Great poverty at the beginning of transition in the post-communist societies contributed to a larger organized crime network. The newly-created social circumstances required the adjustment of society. The corruption rate as an accompanying form of organized crime was on the rise. That is why during 2002 the legislator resorted to amendments to the then valid Criminal Code ("Official Gazette of the RS", No. 10/2002). They were reflected in the stipulation of new criminal offences within a separate group – criminal offences of corruption. Those were the following criminal offences: corruption in management bodies (Article 255a), corruption in public procurement (Article 255v), corruption in the privatization process (Article 255g), corruption in judiciary (Article 255d), corruption in the healthcare system (Article 255e) and corruption in the educational system (Article 255ž). However, this approach did not produce adequate results in practice, which should lead to an increased number of people accused of the criminal offences of corruption, and the enactment of the 2005 Criminal Code returned to the classic method of regulating general corruption by stipulating two criminal offences – giving bribe and accepting bribe ("Official Gazette of the RS", No. 85/2005-30; Ćirić, 2008, p. 102). However, new incriminations were not subsequently dropped, and that

is why, with the aim of preventing corruption in the area of economy, the amendments to the Criminal Code from 2012 stipulated the criminal offence of the abuses of the position by the responsible person (Law on Amendments to the Criminal Code, “Official Gazette of the RS”; no. 121/12; Dragojlović, Grujić, 2018, p. 31).

There are different opinions concerning organized crime in transitional countries, since it can be considered a consequence of the impoverishment contributed by the perpetration of criminal offences that may be categorized as economic crime. In fact, some authors believe that organized crime in transitional countries still contributed to the economic welfare by organizing production of necessary goods and services. That is why it is believed that illegal economic activities in the later stages of planned socialism in transitional countries did not contribute only to losses, but also brought along certain gains (Lotspeich, 1995, pp. 555–589). Still, in our opinion, the activities of organized crime groups left huge consequences on the national economy, as well as on the perception of corruption both by citizens and the international community.

During the transition period, former members of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (except Slovenia) faced new forms of organized crime which was connected with the privatization process, as well as with the financial and banking sectors (Filić, 2023, pp. 138–148). The forms of manifestation of economic criminality included tax evasion, customs fraud, bankruptcy fraud, fraud related to financial loans, corruption and money laundering (Council of Europe, CARPO regional project, Situation Report on Organized and Economic Crime in South-Eastern Europe, 2006, p. 51).⁵ In the transition period in South Eastern European countries, a large number of fictitious companies was recorded, which were registered with the aid of fake documents. They were used for tax evasion and after performing their economic activity and receiving their tax payment solutions, they ceased to exist; one of the ways of evading tax payment was also keeping two completely different sets of books. At the same time, a dominant form of economic criminality was the customs payment evasion, which was performed by reporting the lower value of imported goods (e.g., oil and cigarettes), and then selling those goods in the domestic “black market”. In Montenegro, the involvement of organized criminal groups was recorded in terms of tax evasion and smuggling products subject to excise taxes. A particular problem for the already threatened financial system in the transitional countries, which was in the process of reformation, was posed by frauds in the banking sector. Loans were granted with a lower interest rate, and that money was lent at loan shark interest rates. Bank loans were sometimes granted on the basis of fake documents and used for completely different purposes. This was contributed to by the absence of adequate legal and institutional mechanisms (Situation Report on Organized and Economic Crime in South-Eastern Europe, 2006, pp. 52–53). Corruption additionally encouraged the activities of organized crime group, and the inadequate response of the formal social control bodies lead to an increased perception

⁵ The CARPO project “Development of reliable and functioning policing systems and enhancing of combating main criminal activities and police cooperation” was the project of technical cooperation co-financed by the Council of Europe and the European Union in the period 2004–2006. The responsibility for the project implementation was borne by the Council of Europe in cooperation with Belgium, Finland, Hungary, Italy, Slovenia, Spain, Sweden and the International Organization for Migration.

of corruption by citizens. Therefore, the highest percentage of corruption perception was recorded in the Republic of Serbia, while the citizens of Bosnia and Herzegovina thought that corruption would substantially increase in the following period (Situation Report on Organized and Economic Crime in South-Eastern Europe, 2006, p. 68). Similar results were recorded during 2007 (Situation Report on Organized and Economic Crime in South-Eastern Europe, Council of Europe, CARPO regional project, 2007).

In the following years, the transitional countries were supposed to adjust to new conditions dictated by switching to market economy. It implied establishing the rule of law and legal security, which also constitutes one of important prerequisites for attracting foreign investments. This should be contributed to not only by the clarity and precision of legal regulations, but also by the existence of adequate institutional mechanisms, primarily independent and impartial judiciary. The existence of such judiciary also plays an important role in the suppression of economic criminality and corruption, which are present on a larger or smaller scale in every society. The declining level of the principle of the rule of law leads to the limited access to justice and threatens citizens' equality before the law (Transparency International, Corruption Perception Index 2023, 2024, p. 9). According to the 2023 report of this organization, the Parliament of North Macedonia largely threatened the principle of the rule of law. In the non-transparent procedure, the Criminal Code was amended and prison sanctions were reduced, including the period of obsolescence of the criminal offence of official position abuse, which subsequently led to the rejection of about 200 criminal charges in corruption cases, a large number of which also involved high government officials. However, the degradation of the rule of law is also present in some countries which completed their transitional processes and are now the European Union member-states. An example of it is Poland, which enabled the government's influence in the appointment and disciplinary responsibility of the judges, so that the European Union was forced to limit the possibility of the use of its funds (Transparency International, Corruption Perception Index, p. 10). Although some countries, at least from the perspective of the European Union, have completed the transition process, it seems that the principle of the rule of law has been significantly threatened lately. During February 2024. The Criminal Code was amended in Slovakia. These amendments reduced the stipulated sanctions for certain criminal offences (mostly from the domain of economic crime, including corruption and tax fraud). Moreover, these amendments shortened the periods of obsolescence (on average by half) and extended the possibility of applying the institute of a suspended sentence. It allows criminal prosecution and sanctioning of economic criminal offences, having in mind the fact that the existence of such offences is discovered only after the completed control procedure by relevant institutions (e.g. tax administration). It is conducted for the previous period and often it takes longer to collect relevant evidence. Until the moment of submitting criminal charges to relevant bodies, it is quite likely that most cases will become obsolete in terms of criminal prosecution. In addition, the abolition was announced of the Special Prosecutorial Office as a specialized independent unit of the General Public Prosecutor's Office, which was in charge of the investigation and prosecution of the perpetrators of the criminal offences of corruption and organized crime. It caused huge disapproval both of the professional public and of citizens (Transparency International Slovensko, The Approved Amendment to the Criminal Code Weakens the Rule of Law and the Right against

Corruption). Having in mind the above-listed problems concerning threats to the principle of the rule of law, a question could be reasonably posed as to whether the countries which were supposed to complete the transition process and became members of the European Union managed to sufficiently strengthen public institutions and improve their national legislation with the aim of efficient suppression of corruption and economic criminality. Their solutions should serve as guidelines to the countries which are still undergoing the process of transition and European Union accession. Instead, it seems that instead of it, new legal solutions in some of these countries will be a negative example to the countries in the European Union accession process.

In the past years, the Republic of Serbia has regressed in terms of the Corruption Perception Index. During 2023, it ranked much lower than the first five positively rated countries (Denmark, Finland, New Zealand, Norway and Singapore), while it ranked only before Bosnia and Herzegovina in comparison to the countries in the region. The Corruption Index in Serbia recorded in 2023 was 36, which ranked Serbia in the 104th position. Montenegro with its index of 46 and North Macedonia with its index of 42 were better in comparison to Serbia, while former members of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and current members of the European Union are ranked even much higher – Slovenia with its Corruption Perception Index of 56 and Croatia with its index of 50, which ranks them among the positively rated countries (Transparency International, CPI 2023). In comparison to 2022, the Corruption Perception Index in Serbia remained unchanged, while in 2021 Serbia was in a better position, with the Corruption Perception Index amounting to 38 (Transparency International, CPI 2022; CPI 2021). Considering the available data, it seems that in the past years Serbia has had a better position, with the Corruption Perception Index amounting to 39 in 2012 and in 2018 (Transparency International, CPI 2012; CPI 2018). The best result scored by Serbia was in 2013 and in 2016, when its Corruption Perception Index was 42. However, even then the results were not sufficient for its positive rating, which indicates that in the following period it is necessary to undertake further measures for the purpose of preventing corruption.⁶

CONCLUSION

Transition is a complex phenomenon characterized by political, economic and sociological aspects. Former communist countries faced a number of challenges in the process of establishing the free market and abandoning the concept of administrative-planned economy. Great economic changes, which were encountered unready, without the adoption of adequate regulations and the establishment of strengthening integrity and expertise in public and economic sectors, led to poverty and social stratification. It contributed to the crisis of morality and the degradation of social values. The lack of control and the absence of the response of the relevant institutions were readily used by individuals who were

⁶ The results refer solely to the public sector, having in mind that that the organization Transparency International understands them exclusively as a perceived level of corruption in a country's public sector. On the scale from 0 to 100, 0 denotes high corruption, while 100 denotes the absence or a very low level of corruption. See: <https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>.

guided by the principle that they would gain more than lose from the perpetration of a criminal offence (because there was very small likelihood of their criminal offence being detected and of them being criminally sanctioned). Social differences increased in rural areas as well. Cities became more and more populated, while unemployment increased. In impoverished society, the number of organized crime groups rose, and their activities, according to the relevant reports, was also directed towards the perpetration of criminal offences from the domain of economic criminality. That is why in the following period, the transitional countries had to build adequate legal and institutional mechanisms which should guarantee the rule of law, along with the existence of independent and impartial judiciary. However, in the past years, it seems that some societies which have already undergone the transition process and should function unobstructed in almost all social segments while respecting European values, have largely regressed when it comes to independent judiciary and combatting corruption and economic criminality. These circumstances only show that economic criminality, i.e., the lack of capacities for its suppression, is not the characteristic of transitional societies, but a matter of collective and political consciousness present in a country. Therefore, it can be concluded that economic criminality is not *a priori* conditioned by a country's historical or cultural heritage, but solely by the existence of adequate regulations and control mechanisms of independent judiciary, as well as an adequate degree of awareness of relevant factors at the national level in terms of recognizing the need for timely and efficient prevention of harmful behaviours which may be qualified as the above-listed type of criminality. Since the Corruption Perception Index in the Republic of Serbia is still rather high, in the following period it is necessary to undertake further measures aimed at its prevention.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Banović, B. (2002). *Ensuring Evidence in the Criminal Processing of Economic Criminal Offences*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova, Zemun. [In Serbian]
- Banović, B., Đokić, Z. (2007). Economic and financial crime in transition in Serbia. *Criminality in transition: phenomenology, prevention and social reaction*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 73–102. [In Serbian]
- Becker, S. G. (1974). Crime and Punishment: An Economic Approach. In: *Essays in the Economics of Crime and Punishment* (Becker, S. G. and Landes, W. M. eds), NBER, 1-54. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3625/c3625.pdf>
- Bock, M. (2013). On causes of corruption and its inevitability in modern society. In: J., Ćirić (ed.), *Combatting Corruption*. Beograd: Institut za uporedno pravo, 11–19. [In Serbian]
- Ćirić, J. (2008). *Corruption regarding criminal regulations about corruption. Combatting organized crime in Serbia*. From the existing legislation to the comprehensive reform proposal. Beograd, UNICRI, Institut za uporedno pravo & Univerzitet u Firenci, 97–125. [In Serbian]
- Ćirić, J. (2018). Tax Havens. In: J. Kostić & A. Stevanović (eds.). *Financial criminality. Proceedings of the scientific conference Financial Criminality, 7–8 September 2018, Zrenjanin, Serbia*, Beograd: Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Pravosudna akademija, 95–108. [In Serbian]

- Dragojlović, J., Grujić, G. (2018). Criminal offence of the abuse of the position of a responsible person, *Pravo, teorija i praksa*, (4–6), 30–44. [In Serbian]
- Đurić, Ž., Jovašević D., Rakić, M. (2007). *Corruption, A Challenge to Democracy*. Beograd: Institut za političke studije. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, <https://www.eurojust.europa.eu/crime-types-and-cases/crime-types/economic-crimes>. [In Serbian]
- Filić, M. (2023). Criminal analysis of the offence – abuse in the privatization process, *Pravo, teorija i praksa*, 40 (2), 138–148. <https://doi.org/10.5937/ptp2302138F>.
- Ignjatović, Đ. (2009). *Theories in Criminology*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu. [In Serbian]
- Jakubiec, W., Kuliński M. (2023). The phenomenon of economic crime: threats and contemporary trends, *ASEJ, Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law*, 27 (3), 55–58. <https://doi.org/10.19192/wsfip.sj3.2023.8>
- Jovašević, D. (2006). *Lexicon of Criminal Law*, Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Kovačević, S. (2014). Transition postulate and empirical experience of Serbia, *Collection of Works*. Niš, Pravni fakultet, 53 (67), 239–254. [In Serbian]
- Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V., Kostić, M. (2012). *Criminology*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu. [In Serbian]
- Lotspeich, R. (1995). Crime in the Transition Economies, *Europe-Asia Studies*, 47 (4), 555–589. DOI:10.1080/09668139508412276
- Matijašević, J., Lakićević, S. (2022). The causes of economic crime and the review of its effects in the business field, *Pravo, teorija i praksa*, 39 (4), 18–29, <https://doi.org/10.5937/ptp2204018M>.
- Novaković, S., Vukasović, D. (2014) Modalities of financial crime in capital ownership transformation in transition economies, *NBP. Nauka, bezbednost, policija*, 1, 173–184. <https://doi.org/10.5937/NBP1401173N>. [In Serbian]
- Perišić, N. (2009). Transition in post-socialist countries. Strategy of pension insurance system reforms, *Socijalna misao*, 3, 179–199. [In Serbian]
- Pečujlić, M., Milić, V. (1995). *Sociology*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Pihler, S. (1994). Towards a modern concept of economic criminality. *Anali Pravnog fakulteta*, 12, 196–209. [In Serbian]
- Stojković, R., Nikolić Ristić, D. (2023). A review of the Washington Consensus. New/Old Paradigm of Macroeconomic Politics, *Megatrend revija*, 20 (2), 191–202. [In Serbian]
- Šljukić, S. (2004). Social structure in former socialist countries: transition or transformation?. *Sociološki pregled*, 38 (1–2), 267–279. [In Serbian]
- Šuvaković, U. (2014). *Transition, A contribution to the sociological research of social changes*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica. [In Serbian]
- Tanjević, N. (2012). *Economic crime in the conditions of economic transition*. Beograd: Institut za uporedno pravo. [In Serbian]
- Transparency International, Corruption Perception Index 2023, 2024, https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2023_Eng.pdf.
- Transparency International, Corruption Perception Index for 2012, <https://www.transparency.org/en/cpi/2012>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2013, <https://www.transparency.org/en/cpi/2013>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2016, <https://www.transparency.org/en/cpi/2016>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2018, <https://www.transparency.org/en/cpi/2018>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2021, <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2022, <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>.

Transparency International, Corruption Perception Index for 2023, <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>.

Transparency International Slovensko, *The Approved Amendment to the Criminal Code Weakens the Rule of Law and the Fight against Corruption*, <https://transparency.sk/en/the-approved-amendment-to-the-criminal-code-weakens-the-rule-of-law-and-the-fight-against-corruption/>.

United Nation, Office on Drugs and Crime, Economic and Financial Crimes: Challenges to Sustainable Development, the Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, 18-25 April 2005, Bangkok, Thailand, https://unis.unvienna.org/pdf/05-82108_E_5_pr_SFS.pdf.

Vukadin, E. (1999). *Economic Politics. Theory and Application*. Beograd: Dosije. [In Serbian]